

CONCEPȚII PSIHOLOGICE LA PĂRINȚII BISERICII

Arhim. conf. univ. dr. Teofan Mada

Psychological concepts to the Church Fathers

Abstract: From studying the various writings of the patristic period we convince ourselves that many Fathers dealt with psychological themes, sometimes systematically and sometimes occasionally. Christian culture people were preoccupied by man, „the royal creature of creation“ as a psychosomatic and spiritual being in all periods of his life. For this reason too the psychology they created does not only refer to the growing man, but the man of every age. The person who studies the Christians psycho-pedagogues' works is always impressed by their systematic concern on knowledge and understanding both the inner depth of the human soul and the external behavior of man. Their goal was to find the way they could help the man understand himself and succeed in that self-knowledge. That would enable him to program and follow the Christian approach in his life that would lead him to his spiritual perfection, which has the likeness to God as desirable and wonderful end.

Keywords: anthropology, psychology, soul, mind, external behavior, self-knowledge, consciousness.

1. Psihologia analitică și a profunzimilor sufletului

Părinții Bisericii, ca și cunoscători experimentați ai inimii, au văzut că omul în relațiile lui interpersonale se prezintă cu o oarecare mască de obicei, care nu se potrivește omului credinței. Fiindcă acest comportament ipocrit nu-l ajută să se direcționeze înăuntru, în adâncul sufletului lui, urmând să se cunoască pe sine astfel încât să învețe cum să se desfășoare fără folosirea măștii, adică să prezinte consecvență între gânduri, cuvinte și fapte și concomitent să înfăptuiască pași pozitivi spre cunoașterea de sine, care este o condiție esențială a maturizării duhovnicești.

În acest scop au apelat la studiul Sfințelor Scripturi și la valorificarea atât a textelor biblice, cât și a experiențelor lor personale¹. În textele Vechiului și

¹ Sf. Vasile cel Mare, *La Exaameron*, Omiliile 7, 8 și 9, PG 29, 148 și urm.

Noului Testament se cuprind împrejurări variate, în care se descriu în mod abundent dar foarte reprezentativ reacțiile sufletului uman în momente concrete de acțiune și de comportament. Toate acestea i-au condus pe pedagogii creștini la analize neîntrerupte ale diferitelor stări psihice, caracterelor umane, moduri de comportare ce ne surprind. Hotărâri cutremurătoare, precum cea a vameșului păcătos din Parabola Vameșului și a Fariseului „Dumnezeule, milostiv fii mie, păcătosului”² sau aceea a Fiului Risipitor „sculându-mă mă voi duce la Tatăl meu”³, de exemplu, au constituit teme de analiză psihologică și de prezentare a conștiinței vinovate, a cunoașterii de sine, a smereniei, a mândriei egoiste, a falsei virtuți și altele. Dar și în textele ascetice, în viețile sfinților și martirilor credinței se revelează capacitatea psihodiagnostică extraordinară, atât a scriitorilor lor cât și a persoanelor a căror biografie este expusă în aceste texte. Observăm că prin mijlocirea analizei credinței, în liniștea pustiului și a izolării, asceții purtători de duh „colaboratori ai lui Dumnezeu” au dobândit harisma de a investiga fără greșeli profunzimile sufletului uman și de a localiza „puterile întunericului” ce se cuibăresc în spațiul inconștientului, încercând de acolo să influențeze catastrofal, fără ca omul să conștientizeze, viața duhovnicească a celui ce se luptă pentru purificarea lui cu patimile stricăcioase și cugetele pătimașe care împiedică demersul său spre salvarea, mântuirea și sfințenia lui.

În „Filocalia Sfinților Neptici”, de exemplu⁴, cercetătorul psiholog are posibilitatea de a se convinge că înainte cu multe veacuri ca psihologia profunzimilor să se ocupe cu zona inconștientă a vieții sufletești a omului, asceții creștini ai răsăritului au scos în evidență rolul inconștientului în asigurarea – sau și împiedicarea – unității interioare a personalității, care este o condiție necesară ca omul să trăiască o „viață în Hristos” autentică. În toate paginile Filocaliei se accentuează că este nevoie ca învățăcelul să conștientizeze, în neconținutele introspecției cu scopul autocunoașterii, că în profunzimile adânci ale sufletului lui există „cugete pătimașe” și „dușmani imaginari”, care se impune să fie alungați definitiv pentru a se putea comporta în relațiile lui interpersonale fără o mască ipocrită, dar și fără să proiecteze asupra altora în special defectele lui⁵.

Această lucrare delicată în mod excepțional, laborioasă, trebuie să fie efectuată cu ajutorul unui duhovnic luminat și mereu „colaborator al lui Dumnezeu”. În lucrarea corespunzătoare căreia i s-a dedicat psihologia profunzimilor sufletului, locul duhovnicului creștin îl deține psihanalistul, dar se ignoră factorul sfântului har. Încercarea ce se depune are drept obiectiv devastarea inconștientului de

² Luca 18, 13.

³ Luca 15, 18.

⁴ Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικόν, εκδ. Α. și Ε. Παπαδημητρίου, Αθήνα, vol. 1-5, 1957.

⁵ Despre „proiecția ideală” a imaginii de sine în ceilalți, pe care a analizat-o Psihologia analitică a lui Jung, a analizat-o cu multe veacuri înainte un Avva Dorotei, un Scărarul, un Nil Ascetul, un Isidor Pelusiotul (*Epistola* 18, cartea V, PG 78, 1336).

„sensurile purtării pătimase”, pe care învățacelul le mărturisește duhovnicului lui, aducându-le în modul acesta în sfera conștiinței lui, pentru a constitui, pe viitor, o experiență corectă, prețioasă pentru el, precum, în mod asemănător, se întâmplă și cu duhovnicul lui experimentat⁶. Este caracteristică în acest punct mărturia ascetului experimentat Apollo despre Avva Moise: „Eu, la această vârstă și cu părul albit mă tulbur intens de aceste cugete. Nu cumva te deznădăduiești într-o astfel de dorință care nu se vindecă din studiul omenesc, ci din iubirea de oameni a lui Dumnezeu”⁷. Și adaugă: „Nimeni nu poate suferi uneltirile dușmanului și nici să șteargă dorul aprins al firii dacă nu păzește harul dumnezeiesc, boala ome-nească, și nici nu se va găsi altă cale sigură de mântuire ca cea de a spune cugetele tale la părinți, care nu urmează să o mărturisească și din acestea să te îndrepti spre virtute și nici să nu urmezi cugetul tău și criteriile tale individuale”⁸.

Doi sunt termenii care, în special după psihopedagogii creștini ai perioadei patristice, garantează ucenicului purificarea profunzimii sufletului lui, sfințirea lui: „mărturisirea în smerenie” a conținutului interior al sufletului lui, unde prin introspecție descoperă, și iubirea de oameni (harul) lui Dumnezeu. Și precum observă psihopedagogii ortodocși, cu cât se adâncește cunoașterea spațiului interior al sufletului și conținutul lui, cu atât mai intens simte învățacelul nevoia ajutorului dumnezeiesc și face mai intens strigătul lui implorator: „Așa, Doamne Împărate, dă-mi să văd greșelile mele și să nu osândesc pe fratele meu”.

O altă constatare pe care o fac este faptul că în măsura în care crește cunoașterea de sine și înțelegerea în general a sinelui nostru, în aceeași măsură crește și cunoașterea noastră diversificată, capacitatea de înțelegere a aproapelui și compătimirea noastră pentru el.

În sfârșit, caracteristică este și cunoașterea pătrunzătoare a omului de către *imnografii creștini și poezii bisericești* pe care o vedem imprimată în cărțile liturgice și *imnologice* ale cultului creștin ortodox. Aici cunoașterea psihopedagogică, la fel ca și trăirea duhovnicească, ating punctul lor culminant prin descoperirea „spațiului întunecat al sufletului” și prin înfățișarea maturității duhovnicești autentice a credinciosului ortodox. Troparul următor din *Utrenia „Duminicii Vameșului și a Fariseului”*, de exemplu, este suficient de revelator: „Deschide-mi porțile pocăinței, Dătătorule de viață, stă drept duhul meu în fața sfântului Tău lăcaș, tot templul trupului meu îl aduc pătat, curățește-l Tu, Căruia îți pare rău și cu îndurare miluiește-mă”. Încă și poemul minunat al Cassianeii „Doamne, femeia care a căzut în multe păcate”, exemplu neîntrecut al cunoașterii psihologiei sufletului și al răscumpărării și ispășirii sincere: „Vai de mine spun că există în mine noapte, patimă, desfrâu, dragoste pătimasă și întunecată a păcatului... Mulțimea păcatelor și abisurile milelor Tale, cine le scrutează? Mântuitorul meu ce mântuiești sufletele”.

⁶ Sf. Nil Ascetul, *Filocalia greacă*, vol. 1, p. 205.

⁷ Sf. Casian, *Către egumenul Leontie*, *Filocalia* 1, p. 91.

⁸ *Ibidem*, p. 92.

Din sectorul cercetării psihologice, psihopedagogii perioadei patristice nu au lăsat deoparte nici pe scriitorii înțelepți ai antichității grecești, pe Pitagora, Heraclit, Hipocrate, Socrate, Platon, Aristotel, Plutarh, pe Stoici ș.a., care s-au ocupat cu omul și problemele lui psihologice. Au valorificat selectiv descoperirile lor psihologice în studiul subiectelor parțiale ale psihologiei. Folosind autoobservația și observația diferențiată ca metode de cercetare psihologică și cu „luminarea din înălțime” ca îndrumător fără greșeli, au conturat o psihologie de înțelegere umană autentică, precum am putea-o numi azi, care posedă deja o poziție remarcabilă în cadrul științelor antropologice, ca Psihologia Ortodoxă Pastorală. Mulți sunt cercetătorii psihologi care ne-au prezentat cu succes diferite laturi ale psihologiei psihopedagogilor creștini ai Bisericii Ortodoxe din perioada patristică.

Studii cu conținut psihologic avem din primele secole ale vieții creștine. Mai întâi, viața și operele Sfântului Antonie prezintă un mare interes psihologic. În biografia sfântului scrisă de Atanasie cel Mare distingem lesne profunda instrucție psihologică a marelui ascet al pustiului, înaintemergătorul Psihologiei Analitice contemporane a lui Jung. În sfaturile lui către fiii săi duhovnicești spune între altele: „Să nu vă temeți să auziți de virtute; nu este departe, nici în exteriorul nostru, se află în noi, este lucrare și ușor este lucrul numai dacă vrem... Fiindcă partea mintală a sufletului are virtutea din natură, este creată. Există deci din natură, când ar putea să rămână precum s-a născut, a devenit deci bună și destul de dreaptă”. Ce este însă „după fire”? „Fiindcă sufletul este drept, acesta este după natură rațional acesteia ce a fost creată (virtuții, sufletului)... Dacă s-a acceptat lucrul din afară, este într-adevăr dificil, dacă există în noi ne vom păzi pe noi înșine de cugetele murdare și ca moștenire îl vom primi și vom păzi sufletul pentru Domnul”⁹. Urmând să păzească starea lor „după fire” i-a îndemnat să se observe zilnic pe sine, cugetele și greșelile lor, astfel încât autocritica lor să fie mai efectivă și așa să progreseze către cunoașterea de sine și să fie conduși treptat la desăvârșirea lor¹⁰. Omul credinței nu trebuie să stea liniștit niciodată în ceea ce izbândește, ci să se afle mereu într-un demers luptător continuu „urmărindu-se pe sine și conducându-se pe sine cu răbdare”¹¹. Despre valoarea textului biografic din punct de vedere psihologic, L. Bouyer scrie: „Puține texte vom găsi în această epocă, creștine sau nu, care prezintă o armonie atât de surprinzătoare cu succesele psihologiei analitice”¹².

Sfântul Vasile cel Mare, cunoscător profund al sufletului omului în formare, precum și al omului de vârstă înaintată, ne-a lăsat studii psihologice uimitoare, analize foarte amănunțite ale stărilor psihologice și observații psihologice

⁹ Sf. Atanasie, *Viața Sfântului Antonie*, PG 26, 873.

¹⁰ *Ibidem*, 924.

¹¹ Vezi pentru detalii lucrarea valoroasă a Părintelui Ilie Mastroiannopolou, *Οι Πατέρες της Εκκλησίας και ο άνθρωπος*, Αθήνα, 1966, p. 114-130.

¹² *Ibidem*, p. 128.

precise în scrierile și scrisorile lui variate, enorm de complexe¹³. În scrierea lui foarte importantă *Όροι κατά πλάτος* accentuează că pedagogului de suflute îi este necesar studiul în profunzime al sufletului uman, dacă vrea să-i ajute să se cunoască pe sine și să devină ceea ce trebuie să fie: „Dacă în fiecare lucru este nevoie de știință și experiență, cu atât mai mult pedagogilor”¹⁴. În aceeași scriere dar și în celelalte opere ascetice se prezintă ca anatomist profund al sufletului uman, psiholog pastoral desăvârșit, cercetător invincibil al inconștientului¹⁵, ca și Antonie cel Mare de altfel, și chiar înaintemergător al psihologiei sociale și pedagogice. Vom avea ocazia să examinăm în paginile ce urmează câteva din concepțiile lui psihologice. Ceea ce trebuie remarcat aici e faptul că psihologii pedagogi de după el au fost influențați de ideile lui psihologice, pe care nu numai că le-au adoptat, ci le-au și dezvoltat mai mult.

Din punct de vedere psihologic și filosofic sunt foarte importante și scrierile Sfântului Grigorie de Nyssa, în special lucrarea *Despre facerea omului*¹⁶, prin care se prezintă ca înaintemergător al filosofiei creștine existențiale. Omul a fost creat „după chipul” lui Dumnezeu, dar este constituit din trup material și suflet nemuritor, adică asociază elementul pământesc cu cel dumnezeiesc: „Astfel din cele două părți, din cea naturală și cea intimă a lui Dumnezeu. Prin intermediul firii dumnezeiești și a bunurilor pe pământ bucurându-ne prin simțurile omenești”¹⁷. Convingător în special este Sfântul Grigorie în examinarea temei mereu actuale a relației dintre suflet și trup. Prin capacitatea și dibăcia lui dialectică invincibilă, demonstrează conlucrarea strânsă și armonioasă între „mintea” omului și simțuri – „mintea lucrează prin simțuri”¹⁸ – și a diferitelor mădule și organe ale trupului și semnalează că mintea omului este puterea unificatoare ce stăpânește peste toate – „Mintea ce există și care acceptă orice impuls prin intermediul simțurilor”¹⁹. Între trup și suflet există, după Grigorie, influență reciprocă. De multe ori tulburările psihice influențează sănătatea noastră trupească, precum și bolile trupești influențează sufletul²⁰. O demonstrează în mod științific aducând diferite exemple. Între altele, de exemplu, se referă la cazul astmului, care de multe ori este simptomul

¹³ Ne referim în special la următoarele sale lucrări: *Omilii la Psalmi*, PG 29, 209 și urm. *Cuvântarea 1 și 2*, *Omilia Despre facerea omului*, PG 30, 9 și urm. *La Isaia*, PG 30, 117 și urm. *Omiliile: A te păzi pe tine însuși*, PG 31, 197 și urm. *Împotriva jurămintelor*, PG 31, 365 și urm. *La începutul Paramiilor*, PG 31, 385 și urm. *Despre smerenie*, *Omilia 20*, PG 31, 525 și urm. *Către tineri*, PG 31, 564 și urm. *Extensiunea termenilor*, PG 31, 889 și urm. *Conciziunea termenilor*, PG 31, 1052 și urm. *Reguli ascetice*, PG 31, 1316 și urm.

¹⁴ *Extensiunea termenilor*, PG 31, 1040 a.

¹⁵ Vezi K. Mouratidou, *Χριστοκεντρική Ποιμαντική εν τοις άσκητικοις του Μ. Βασιλείου*, Αθήνα, 1962.

¹⁶ *Despre facerea omului*, PG 44, 125-256.

¹⁷ *Despre facerea omului*, traducere și scoli de Παγκρατίου Μπρούσαλη, Κατερίνη, 1992, cap. 2, 2, p. 52 (PG 44, 133 a).

¹⁸ *Ibidem*, cap. 10, p. 86.

¹⁹ *Ibidem*, cap. 6, p. 62.

²⁰ *Ibidem*, 12, 3, p. 99.

tristeții²¹. Această influență reciprocă este considerată de marele Părinte o taină, chiar dacă este realitate: „Influența reciprocă a minții cu trupul este minunată și greu de sesizat pentru că nici nu este păzită în trupul fără valoare, nici nu există în afara acestuia pentru că nici nu cuprinde netrupescul, ci într-un oarecare mod inexplicabil și de neînțeles mintea atinge firea și este legată și-n interiorul ei și-n jurul ei se examinează, nici nu este statică, nici nu se cuprinde”²². Ceea ce se observă în viața omului este faptul că uneori mintea stăpânește asupra trupului și alteori trupul, prin instinctele lui naturale, domină mintea. În primul caz avem oameni ce înaintează spre desăvârșirea existenței și în al doilea oameni captivi ce și-au subjugat sufletul față de instinctele și pornirile lui naturale. În alt studiu de-al lui²³ se arată pe sine ca un cunoscător profund și al psihologiei creșterii.

La fel de important este și conținutul asemănător al operei episcopului Nemesiu al Emesei *Despre natura omului*²⁴. În această lucrare ni se prezintă în relief și într-un mod sistematic antropologia creștină. Dacă o examinăm și din punct de vedere psihologic, vedem că valorifică, sub mantaua învățaturii creștine, și concepțiile psihologice, mereu selective, ale înțelepților antici greci și îndeosebi ale lui Aristotel. Temele psihologice variate pe care le conține și ordinea lor sistematică îi pot da titlul și de manual de psihologie. Scriitorul ei, ierarhul Nemesiu, cercetează problema despre suflet, temă ce din nefericire psihologia contemporană o ignoră, lăsându-o filosofiei, și înaintează cu cercetarea relației dintre suflet și trup, studiul funcțiilor psihice în asociere cu fiziologia simțurilor. Vorbește extins despre partea sufletului „rațională” și „iratională”, urmărind și împărțirea în trei părți a sufletului după Platon și Aristotel. Consacră suficiente pagini interesante despre „intenție”, „liber arbitru” și în general despre problemele libertății voinței. Examinează încă și rolul mediului și al eredității în întreaga dezvoltare psihosomatică și educația omului în creștere. Când, ca să menționăm un exemplu, mama însărcinată nu are o hrană corectă sau duce o viață senzuală, observă Nemesiu, deseori copilul ce se va naște devine bolnăvicios trupește și nu-și poate controla pornirile. Cu toate acestea, este posibil ca structura lui fizică trupească să se diferențieze pozitiv dacă este instruită, astfel încât sufletul lui cu ajutorul raționalului să se impună dorințelor și instinctelor lui în general.

În acest caz, precum afirmă, biruiește structura lui fizică rea schimbându-o spre mai bine, și mai mult, cu o asceză potrivită și educație virtuoză, reușește să aducă în sine starea de sănătate psihică dorită. Cu alte cuvinte psihologul nostru creștin accentuează valoarea și contribuția „intenției” și a voinței în lucrarea delicată a educației omului.

²¹ *Ibidem*, 12, 4, p. 100.

²² *Ibidem*, 15, 3, p. 134.

²³ *Idem*, *Explicarea precisă a Cântării Cântărilor*, Cuvântarea 1, PG 44, 768 ab și *Cuvânt Apologetic către fratele Petru la Exaimeron*, Cuvântarea 1, PG 44, 269.

²⁴ Nemesiu al Emesei, *Despre natura omului în 44 de capete*, PG 40, 504-816.

Un alt psiholog-pedagog important este și Sfântul Maxim Mărturisitorul; în lucrările lui avem mai întâi o recapitulare cu succes a Psihologiei creștine, precum aceasta s-a conturat până atunci, în relație și cu ideile psihologice ale lui Platon, Aristotel, ale stoicilor și altor înțelepți antici. Scrie că sufletul omului se manifestă prin intermediul „puterilor” lui, fără legătură cu denumirile pe care le atribuim: rațională, mândră (impulsivă), poftitoare (volitivă), simțuală (sentimentală, perceptivă). În privința părții raționale a sufletului, Sfântul Maxim propune de obicei distincția între rațiune și minte. Prin „rațiune” – și contribuția simțurilor lui – omul cunoaște „lumea fizică” și cultivă științele creând civilizația, pe când cu „minte”, care este și elementul nemuritor și nepieritor al sufletului, se unește cu Creatorul ei²⁵. Mentea propriu-zis se leagă prin partea „rațională” cu cea irațională a sufletului și aceasta din nou cu trupul nostru²⁶. „Sufletul” de altfel „se extinde în tot trupul și îl face viu ca să devină organul lui”²⁷. Lămurește accentuând faptul că orice împărțire sau diviziune din motiv de studiu este acțiune tipică, fiindcă în realitate sufletul constituie o ipostază unitară.

Însă cea mai mare contribuție a lui Maxim în spațiul psihologiei se găsește pe de-o parte în expunerea sistematică a Psihologiei creștine a persoanei (personalității) și pe de alta în metodele diagnostice și terapeutice ale Psihologiei profunzimii²⁸, pe care le-a prezentat. După Sfântul Maxim, omul folosind rațiunea cu scopul de a se cunoaște pe sine creează conștiința lui personală, adică dobândește autoconștiința, care este cel mai esențial element al personalității lui, în timp ce atunci când mintea este acționată spre direcția corectă se întoarce fiziologic spre Dumnezeu și se manifestă în acest caz dispoziția bună a sufletului lui pentru desăvârșirea spirituală, când trăiește viața „după fire”²⁹.

Aceste fragmente din lucrările Părinților și pedagogilor creștini, dar și din alte lucrări ulterioare anologice, precum este de exemplu *Scara* Sfântului Ioan Sinaitul, lucrările marelui nostru dogmatist Ioan Damaschin (în special scrierea foarte renumită *Izvorul cunoașterii*), ale lui Nichita Stithatul, ale lui Simeon Noul Teolog, ale lui Mihail Psellos, ale lui Nichifor Blemmydis, ale lui Toma Magistrul, ale Sfântului Grigorie Palama și ale multor scriitori bisericești și laici, constatăm și influențe ale ideilor psihologice ale lui Platon, Aristotel, ale Stoicilor și altor înțelepți greci din afara Bisericii, în special ai antichității. Ceea ce impresionează este faptul că concepțiile ultimilor sunt transformate în lucrările primilor astfel încât să fie armonizate cu duhul învățaturii creștine despre om ca existență psihosomatică și spirituală. De exemplu, învățătura Stoicilor despre „apatia” pătrunde în psihologia creștină și găsește aplicare în practica „ascezei” a monahilor asceți, însă cu diferența

²⁵ *Carte despre aporii*, PG 91, 1248 c.

²⁶ *Despre suflet*, PG 91, 360 c.

²⁷ *Carte despre aporii*, PG 91, 1100 și *Despre suflet*, PG 91, 375 ab.

²⁸ Ilie Mastroiannopolou, *op. cit.*, p. 276-285.

²⁹ Vezi lucrarea de excepție a lui Nicolae Karazafiri, *Η περί προσώπου διδασκαλία Μαξίμου του Ομολογητού*, Θεσσαλονίκη, 1985, teză de doctorat, p. 119 și urm.

esențială că acum nu constituie scopul cel mai înalt al vieții omenești, ci unul din mijloacele ce contribuie la „desăvârșirea” a credinciosului ce se luptă pentru ea.

Din ideile psihologice și din demersurile studiilor psihologice ai perioadei patristice, vom selecta de probă ceea ce are relație cu predarea și învățarea, precum și cu educația îndrumătoare și cu disciplina școlii.

2. Psihologia omului în dezvoltare

Psihopedagogii noștri creștini au crezut că omul vine în lume cu diferite trăsături moștenite, că are predispoziții înnăscute, care au puterea fie singure fie prin influența mediului să se modeleze (contureze) în însușiri psihice și trupești. Următorul text al lui Grigorie de Nyssa – pe care-l întâlnim și la Sfântul Vasile cel Mare – este din acest punct de vedere suficient de revelator: „Creșteți deci, dar nu cu măsură în creștere. În prima situație în care am fost aruncați în pânțecă au fost suspendate și motivele creșterii. Nu există vreo harismă mai nouă ce s-a făcut după acestea. Dar moștenirile ereditare împiedică încercările în creștere”³⁰. Avem aici o raportare la principiul fundamental al psihologiei omului în dezvoltare. Aceeași concepție o întâlnim adesea la psihopedagogii creștini ai tuturor secolelor. Mihail Psellos, de pildă, referindu-se în omilia lui la „harurile firești” atribuie aceasta existenței „virtuților firești”³¹ ale fiecărui om, care „se manifestă în har”³² în timp ce acesta crește și se maturizează psihic și duhovnicește.

Adesea răspundem și la textele altei opinii ale psihologiei creșterii, adică faptul că, copilul nu este un „adult într-o formă micșorată”, ci un organism psihofizic în dezvoltare” ce prezintă în diferite stadii evolutive ale dezvoltării noi nevoi, interese și capacități. „Fiindcă copilul ce frecventează școala pedagogică nu este același cu noul-născut” accentuează Vasile cel Mare. „Cel ce este cunoscător capabil al artelor și al lecțiilor nu este altul decât, după mărturisirea generală, adolescentul care poate atinge cele tinerești”. Și Părintele nostru înțelept continuă: „Și în apropierea adolescentului, bărbatul este altul și în stabilitate și în dimensiunea trupului și în desăvârșirea cuvântului”³³.

Merită asupra acestei teme să se menționeze ca o completare și constatarea corectă a lui Grigorie de Nyssa: „Tocmai precum în viața pământească nu fiecare vârstă cuprinde toate energiile fizice, nici la vârste identice viața noastră nu are aceleași diferențe fiindcă nici preșcolarul nu aspiră la lucrurile desăvârșite, nici omul matur în brațele doicii, ci în fiecare perioadă de vârstă există altceva folositor, potrivit astfel încât să se arate o analogie atât în suflet cât și în „vârstele” trupești,

³⁰ Sf. Grigorie de Nyssa, *Cuvântarea 1* la cuvintele Scripturii „omul a fost creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu”, PG 44, 269.

³¹ Mihail Psellos, *Despre cum și în ce fel împăratul Constantin a ajuns la împărăție*, în K. Satha, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, v. 1-8, Βενετία, 1872-1894, vol. 4, p. 124.

³² *Ibidem*, p. 123.

³³ *La Psalmul 44*, 1, PG 29, 388. Vezi Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovnicești*, Omilia 15, întrebarea 41, PG 34, 604 b.

din acestea există o oarecare ordine și urmare și în viața virtuoasă care-l îndrumă pe om³⁴. Remarcabil este faptul că Sf. Grigorie de Nyssa recurge la principiul psihologiei creșterii în tratarea problemei vitale a didacticii, care privește ordonarea materiei în predarea celor trei cărți ale lui Solomon. Să urmărim gândirea lui: „Altceva învață Paremia și despre altceva vorbește Ecclesiastul; și filosofia Cântării Cântărilor, prin dogmele înalte ale celor două se înalță. Învățătura Paremiilor își adaptează cuvintele către vârsta preșcolară, potrivindu-și cuvintele cu vârsta³⁵.”

Fragmentele citate mărturisesc și interesul practic al creștinilor pedagogi asupra problemelor actului didactic, pe de-o parte, dar și dorința lor pentru fundamentarea științifică și motivarea convingătoare a recomandărilor lor asupra temelor de natură didactică, pe de alta. Vom avea ocazia să constatăm că acest interes al lor va fi prezent și în privința altor teme de natură pedagogică.

3. Psihologia individualizării personale

Mai mult, în alte texte ale pedagogilor creștini descoperim și principii fundamentale ale psihologiei individualizate. Axioma psihologiei, pe care a formulat-o Platon: „Fiecare se naște diferit de orice om și diferă în natură³⁶ și adevărarea ei prin realitatea experimentală i-a convins pe psihopedagogii creștini că într-adevăr fiecare om este irepetabil ca individ și din acest motiv în temele de educație și învățare ar trebui să se aplice mai vast principiul individualizării personale, în special în perioada creșterii lui.

Predarea, accentuează Sfântul Grigorie Teologul, trebuie să se adapteze la vârstele și capacitățile fiecărui individ ce se instruieste: „Fiindcă adaptarea fiecăruia este diferită și variată și omilia tuturor trebuie să fie adaptată potrivit și capabilă să dea rezultate. Pentru că unii au nevoie să fie hrăniți cu lapte pentru învățăturile cele mai simple și elementare, cei sunt preșcolari și stabili... obiceiul și hrana puternică a cuvântului nu o suferă...”. Și explică de ce: „Dacă cineva este îndrumat peste puterile lui, ar putea repede să fie constrâns, încât să fie preocupat și să înțeleagă ceea ce rezultă din presupunere, păgubind puterea cunoașterii de la început³⁷.”

Antonie Melissa citează și el părerea Sfântului Grigorie: „Precum trupurilor nu se oferă același medicament tuturor, ci altele altora... astfel și pentru suflete diferă cuvântul și educația terapeutică³⁸. Vasile cel Mare devine mai clar asupra acestei teme. Spune că datorită faptului că fiecare elev diferă de colegii lui în privința structurii sufletești, este nevoie ca pedagogul să regleze, să ritmeze după judecata lui și în mod științific procesul educativ de care are nevoie fiecare elev, dacă urmează să aibă un folos din el: „Studii separate și

³⁴ *Cuvântarea I la Cântarea Cântărilor*, PG 44, 768 a.

³⁵ *Ibidem*, 768 ab. Vezi Sf. Isidor Pelusiotul, *Epistola* 40, cartea IV, PG 78, 1092 ab.

³⁶ Πολιτεία, 370 B.

³⁷ *Cuvântarea II apologetică*, PG 35, 453 a.

³⁸ *Cuvântarea a treia la cartea a doua*: „Despre episcopii creștini...”, PG 137, 1017 ab.

moduri de viață prescrise pentru somn, trezire și perioada temporală a hranei și măsura, calitatea pentru copii conform cu ceea ce trebuie stabilit”³⁹.

Acest principiu trebuie să se aplice atât în educația trupului, declară marele nostru pedagog, cât și în educația sufletului și a minții elevului, așa cum se vede și în continuarea cuvintelor lui. Spune că trebuie „prin cuvântul științific să fie corectate greșelile tinerilor și pentru fiecare cădere să se dea terapia potrivită”⁴⁰. Precum semnaleză foarte nimerit și Mihail Psellos mai târziu, din cauza diferențelor individuale pe care le prezintă elevii, avem și un progres și o evoluție diferită a fiecăruia dintre ei, chiar dacă condițiile mediului familial și școlar sunt stabile și ele pentru ei⁴¹.

În actul pedagogic și didactic aplicarea acestui principiu era necesară, fiindcă educația nu se oferă pretutindeni într-un mod unitar și nici elevii nu mergeau toți la școală la aceeași vârstă cronologică. Și aceasta se întâmpla datorită condițiilor speciale de viață, a sărăciei economice a multor părinți, precum și datorită diferențelor individuale ce contribuiau la faptul că unii elevi înaintau într-un ritm mai rapid și alții mai încet în învățarea și asimilarea celor predate.

În sfârșit, psihopedagogii ortodocși s-au ocupat și cu psihologia pedagogică. În capitolul despre factorii educației s-a spus faptul că au considerat studiul întocmai ca un factor important al educației, reliefând importanța exercițiului repetiției, al imitării și al memoriei în învățare și educație.

În general, putem concluziona că psihopedagogii ortodocși ai perioadei care ne preocupă nu numai că au înțeles importanța științei psihologiei, dar s-au și ocupat cu seriozitate și succes de diferitele ramuri ale ei. Îndeosebi psihologia lor pedagogică și pastorală ne prezintă descoperiri remarcabile, care sunt valabile și azi, precum a arătat cercetarea experimentală. Totuși ei înșiși cu multă sinceritate și modestie mărturisesc că analiza și cunoașterea tainelor sufletului uman este lucrare foarte anevoioasă, pe care, precum observă Sf. Isidor Pelusiotul de pildă, numai Dumnezeu este în măsură să o realizeze, care este „singurul care pătrunde în inima oamenilor”⁴². De asemenea, Sf. Grigorie de Nyssa accentuează că „mie mi se pare că creația omului este încântătoare și se înțelege cu dificultate, înfățișând multe taine ale lui Dumnezeu”⁴³. Oare n-am putea să afirmăm același lucru și azi, cu toate progresele psihologiei în sectorul diagnozei structurii sufletești și a caracterului uman?

³⁹ *Extensiunea termenilor*, PG 31, 953 a.

⁴⁰ *Ibidem*, 953 b.

⁴¹ Mihail Psellos, *Necrolog...la Mihail Cerularie*, în K. Satha, *op. cit.*, vol. 4, p. 311.

⁴² *Epistola* 296, cartea V, PG 78, 1509 b.

⁴³ *Ce înseamnă chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, PG 44, 1328 a.